

Pál Germuska

Wydatki wojskowe i obronne na Węgrzech w latach 1949-1979

Pamięć i Sprawiedliwość 9/1 (15), 325-347

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wydatki wojskowe i obronne na Węgrzech w latach 1949–1979

Wstęp

W każdym kraju od czasu istnienia nowoczesnej administracji państwowej wydatki obronne państwa należą do informacji bardzo poufnych. W krajach demokratycznych kontrola cywilna nad siłami zbrojnymi wymusza pewnego rodzaju przezroczystość, więc przynajmniej najważniejsze dane związane z wojskiem są mniej lub bardziej jawne. Cechą dyktatur jest natomiast to, że mają zarówno silne tendencje do zatajania, jak również dają wielką władzę rozbudowanym strukturom siłowym. Szczególnie widoczne jest to w przypadku Związku Radzieckiego, gdzie od lat dwudziestych i trzydziestych, równoległe z militaryzacją gospodarki, świadomie przekodowano system gospodarki planowej i statystyki, aby obserwatorzy z zewnątrz mieli jak najmniejszą wiedzę na ten temat. Dlatego badanie sowieckiego budżetu wojskowego i wydatków obronnych stało się osobną dziedziną kremlinologii, wymagającą poważnego zaplecza ekonomiczno-matematycznego. Wszyscy eksperci zgadzają się co do tego, że oficjalne, jawne dane sowieckie niewiele mają wspólnego z rzeczywistością. To zaś, jakim mnożnikiem lub wzorem modelowym należałoby te liczby skorygować oraz w jaki sposób otrzymane w ten sposób wyniki będą porównywalne z którymkolwiek budżetem gospodarki rynkowej – od dziesięcioleci podlega ożywionej dyskusji¹.

Po II wojnie światowej kraje, które znalazły się w sferze wpływów sowieckich, służalczo przejęły radziecki system planowania i statystyki. W wypadku krajów satelickich bloku komunistycznego, a więc i Węgier, badacze mają nieco łatwiejszą sytuację z powodu mniejszych rozmiarów gospodarki, przemysłu wojskowego i biurokracji tych państw. W dodatku reformy przeprowadzane na Węgrzech w kilku etapach od 1953 r. nie tylko zmniejszyły wpływy konglomeratu wojskowego i przemysłu militarnego, lecz również spowodowały, że struktura budżetu stała się bardziej przejrzysta. Węgry wydają się więc dobrym przykładem, by przedstawić system działania budżetów wojskowych w kraju komunistycznym. Przyjęte w połowie lat dziewięćdziesiątych nowe regulacje

¹ M. Harrison, *How Much Did the Soviets Really Spend on Defence? New Evidence From the Close of the Brezhnev Era*. PERSA Working Paper No. 24 (Version 3 January 2003), 2003.

dotyczące archiwów i ochrony tajemnicy stworzyły stosunkowo dobre warunki źródłowe, a mianowicie umożliwiły dostęp do wszelkich ważniejszych materiałów, ściśle tajnych aż do 1980 r. Nie nastąpiło jeszcze odtajnienie klauzul tajności dokumentów z lat 1980–1990, dlatego niniejsza praca nie zawiera informacji o danych tego okresu.

Poniższe opracowanie jest próbą przedstawienia kształtowania się wydatków obronnych i wojskowych Węgier w perspektywie trzydziestu lat – na podstawie dostępnych już do celów badawczych dokumentów cywilnych i wojskowych – oraz prezentacji najważniejszych trendów i metod utajniania. Starałem się korygować, a przynajmniej wskazać zmiany, wynikające z metodyki technik finansowych. Przedstawione kolumny danych w wielu aspektach na nowo kształtują naszą wiedzę o historii ekonomii, a także wskazują, że dane finansowe, budżetowe i statystyczne doby komunizmu powinny zostać poddane korekcie oraz ponownym obliczeniom. Opis wpływu, jaki wywarły wydatki wojskowe na gospodarkę narodową, wybiega poza ramy niniejszego opracowania, nie mówiąc o tym, że wymagałoby to długotrwałych, dodatkowych badań.

Pojęcie wydatków wojskowych i obronnych; źródła

W czasach komunizmu regulacje dotyczące ochrony poufności i tajemnicy działały niemal doskonale. Rzeczywiste, merytoryczne informacje o wydatkach wojska i innych formacji mundurowych (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Urząd Bezpieczeństwa, Straż Graniczna, Służby Celno-Finansowe i Milicja Robotnicza) były dostępne jedynie bardzo wąskiemu gronu: najwyższym władzom partii rządzącej (Sekretariat i Biuro Polityczne), członkom Rady Obrony Narodowej (od 1962 r. Komitetu Obrony Narodowej) oraz odpowiednim departamentom właściwych ministerstw. Dopiero po roku 1956 o rzeczywistych wielkościach wydatków obronnych była informowana Rada Ministrów jako całość, natomiast Komitet Centralny Węgierskiej Partii Pracujących (WPP), a po 1956 r. KC Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (WSPR) nigdy nie otrzymywały pełnej, dogłębnej informacji.

Sporządzone częściowo na bieżąco, częściowo zaś wstecznie tabele wydatków na cele wojskowe i obronne oraz budżetu państwa mogą być oceniane jedynie w świetle znajomości mechanizmu pojęciowego, za którego pomocą zostały przygotowane. W węgierskim leksykonie wojskowym, wydanym w 1985 r., definiowano wydatki wojskowe w następujący sposób: „W czasach pokoju środki finansowe przeznaczone na rozwój i utrzymanie wojska, przygotowanie zaplecza materialno-technicznego dla sił zbrojnych i militarnej obrony kraju oraz zabezpieczenie środków na wypadek walki zbrojnej. [...] W Węgierskiej Republice Ludowej wydatki wojskowe to wydatki obronne, a w czasie walk zbrojnych to wydatki zbrojne”. Przy określeniu „wydatki obronne” znajdujemy następujący opis: „Ta część dochodu narodowego, która jest przeznaczona na zwiększenie lub utrzymanie na określonym poziomie możliwości obronnych kraju. [...] Wydatki obronne są częściowo wydatkami bezpośrednimi, częściowo zaś pośrednimi”².

² *Katonai lexikon* [Leksykon wojskowości], red. L. Damó, Budapest 1985, s. 319 i 328.

Z dokumentów Departamentu Ogólnoorganizacyjnego (tj. wydziału wojskowego) węgierskiego Krajowego Urzędu Planowania można zapoznać się z metodyką i sposobem grupowania różnych wydatków. Wydatki bezpośrednie na cele obronne obejmowały koszty utrzymania i działalności sił zbrojnych i ich formacji oraz koszty inwestycyjne i rozwojowe z importu. W praktyce budżetowej wydatki bezpośrednie były podzielone na dwie główne grupy, ze względu na formacje czy ministerstwa:

- wydatki obronne lub wojskowe – wydatki Ministerstwa Obrony Narodowej, a w niektórych okresach również koszty Straży Granicznej i Obrony Cywilnej;
- wydatki systemu porządku i bezpieczeństwa prawnego – wydatki innych formacji mundurowych: MSW (w tym milicja, безпеka, straż pożarna), Urzędu Bezpieczeństwa (ÁVH została zlikwidowana w 1956 r.) oraz Milicji Robotniczej (od 1972 r. do tej kategorii zaliczano wydatki należącej do Ministerstwa Sprawiedliwości Straży Więziennej oraz Służb Celno-Finansowych; te dwie pozycje były nieznaczące w porównaniu z wydatkami całego sektora obrony).

Koszty działalności i utrzymania (płace i wydatki o charakterze płacowym, wyżywienie, ubiór, technika wojskowa, utrzymanie oraz remonty budynków i obiektów itd.) pojawiły się w prawodawstwie jako „wydatki budżetowe”. Pod hasłem „inwestycji” występowały koszty budowy mieszkań oraz wszystkie inne inwestycje o charakterze budowlanym (koszary, fortyfikacje, poligony itp.). Rubryka zatytułowana „import specjalny” zawierała wartości produktów techniki wojskowej, sprowadzanych z zagranicy na potrzeby sił zbrojnych i ich formacji. W MON, MSW i Urzędzie Bezpieczeństwa koszty były rejestrowane i rozliczane w takich właśnie trzech podziałach.

Do kategorii pośrednich kosztów wojskowych zaliczano nakłady, poniesione w którejkolwiek dziedzinie gospodarki ludowej, jeśli dotyczyły one obrony narodowej i bezpieczeństwa wewnętrznego, a przede wszystkim przygotowania do wojny albo gospodarki wojskowej. Środki ich finansowania pochodziły nie z budżetu sił zbrojnych, lecz z budżetów innych ministerstw (Ministerstwa Komunikacji i Poczty, Ministerstwa Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego, Ministerstwa Zdrowia itp.). Znaczna ich część służyła zarówno celom wojskowym, jak i cywilnym, takim jak: zapasy strategiczne państwa i przedsiębiorstw, obrona cywilna, przygotowanie terenu do działań wojennych (budowa lub rozwiniecie dróg, kolei, sieci łączności).

Lata pięćdziesiąte

Na Węgrzech powstało bardzo wiele opracowań na temat determinacji w polityce międzynarodowej epoki Mátyása Rákosiego oraz polityki gospodarczo-wojskowej z okresu pierwszego planu pięcioletniego (1950–1954). W literaturze fachowej dokładnie i pod wieloma aspektami analizowano wpływ wymuszonego tempa rozwoju wojskowości na siły zbrojne i na gospodarkę ludową. Z powodu braków w materiałach źródłowych – z niektórymi tylko wyjątkami – nie udało się ująć w liczby kształtowania się wydatków wojskowych tamtego okresu.

Wzmocniony rozwój armii węgierskiej rozpoczął się wiosną 1948 r. W celu zatuszowania kosztów wkrótce przyjęto postanowienie partyjne, dotyczące wprowadzenia podwójnego systemu księgowości. 21 lipca 1948 r. Sekretariat

Węgierskiej Partii Pracujących uchwalił, że w interesie wzmożonej ochrony armii „należy zorganizować zakonspirowanie budżetu wojska i ukrycie niektórych pozycji wydatków wojskowych w budżetach innych ministerstw”³.

Główne cyfry klasyfikacji budżetowej na rok 1949 zostały przyjęte przez Radę Ministrów 3 grudnia 1948 r. w ten sposób, że obok preliminarzy innych ministerstw również preliminarz MON nie był ostatecznie zatwierdzony przez odpowiednie organy partyjne. Zatwierdzono wówczas na wydatki wojskowe kwotę 1,16 miliarda forintów⁴ (przeciętny zarobek wynosił w owym czasie ok. 1000 forintów). Jednak dopiero z korespondencji pomiędzy dwoma członkami Sekretariatu WPP Ernő Gerő i Mihályem Farkasem z marca 1949 r. wynika, że przygotowano podwójny na 1949 rok: 1,16 miliarda forintów w „legalnym budżecie” i 840 milionów „na osobnym rachunku”⁵. Oznaczało to, że nie tylko formalnie działający Parlament nie znał rzeczywistych danych i nie decydował merytorycznie o wykorzystaniu dochodów państwa, lecz również nawet Rada Ministrów – najwyższy organ administracji państwowej – nie miała od tego momentu możliwości pełnego dysponowania środkami finansowymi. Zadania i kompetencje rządu w zakresie spraw wojskowych, przemysłu wojennego i gospodarki wojennej zostały przejęte przez różne organy partii rządzącej: działający od września 1948 r. Komitet Ochrony Państwa KC WPP oraz powołany do życia przez Sekretariat WPP 6 kwietnia 1949 r. Partyjny Komitet Gospodarki Wojskowej⁶.

W czerwcu 1949 r. utworzono Radę Gospodarki Ludowej, która teoretycznie nie otrzymała prawnego upoważnienia do zajmowania się sprawami budżetu, lecz jedynie do opiniowania przedstawianych Radzie Ministrów ważniejszych aktów prawnych, rozporządzeń i uchwał z dziedziny gospodarki. W praktyce jednak pod przewodnictwem Ernő Gerő organ ten zajmował się wszystkimi ważniejszymi sprawami o charakterze gospodarczym. Budżet państwa na rok 1950 był więc szczegółowo omawiany najpierw przez Sekretariat WPP 23 listopada 1949 r.⁷, a następnie decyzje o klasyfikacji budżetowej zapadały w Radzie Gospodarki Ludowej, która przedkładała „oficjalny i publiczny” budżet Radzie Ministrów już tylko do „zatwierdzenia” 3 grudnia 1949 r.⁸

W 1950 r. jedna trzecia wydatków MON (1 miliard forintów) była obsługiwana poza oficjalnym budżetem. Podobnie postępowano przy innej ważnej pozycji budżetu – kompensacji cen handlu zagranicznego, która wyniosła w tamtym roku ok. 1,7 miliarda forintów⁹. Było to niezbędne z powodu szybko wzrastającego deficytu handlu zagranicznego. Szybkie uprzemysłwienie

³ T. Nagy, *Fordulattól forradalomig. A Magyar Dolgozók Pártja katonapolitikája, 1948–1956* (PhD-disszertáció) [Od przewrotu do rewolucji. Polityka wojskowa WPP, 1948–1956 (Praca doktorska)], Budapest 2003, s. 49.

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL, Węgierskie Archiwum Państwowe), XIX-A-83-a, mikrofilm nr 51001, 10 i 94 fond (f.), protokół nr 265.

⁵ MOL, 276 f., 65/195 őrzési egység (ő. e.) i tamże 65/191 ő. e.

⁶ P. Germuska, T. Nagy, *Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács* [Komitet Ochrony Państwa i Komitet Obrony Narodowej WPP oraz Rada Obrony Narodowej], „Múltunk” 2004, nr 1, s. 183–186.

⁷ MOL, 276 f., 54/73 ő. e.

⁸ MOL, XIX-A-83-a, mikrofilm nr 51001, 177–182 f., protokół nr 317.

⁹ MOL, 276 f., 54/119 ő. e., Protokół z posiedzenia Sekretariatu WPP 22 listopada 1950 r.

w okresie pierwszego planu pięcioletniego pociągało za sobą import materiałów i maszyn, a nie mógł być on zrekompensowany przez eksport z powodu braku towarów, które mogłyby być sprzedane właśnie na Zachodzie¹⁰. Odpowiedni departament Ministerstwa Handlu Zagranicznego poprzez analizę grup produktów, a czasem nawet pojedynczych produktów, podejmował decyzje o kompensacji cen. Handel zagraniczny – prawdopodobnie z powodu wykluczenia ewentualnych wahań kursów i innych czynników zewnętrznych – został niemal całkowicie uniezależniony od budżetu. To właśnie mogło tłumaczyć obsługę ogromnych sum poza budżetem.

Największym obciążeniem budżetu i gospodarki ludowej były – podsycane również przez wojnę koreańską – wydatki wojskowe i przemysłu wojennego, których wartość rosła lawinowo. Decydowało o nich bardzo wąskie grono. Komitet Ochrony Państwa KC WPP przestał działać po tym, jak wiosną 1950 r. aresztowano i postawiono przed sądem kilku jego członków. W ostatnich dniach października 1950 r. – pokazując tym samym, również formalnie, rzeczywisty stan władzy – Mátyás Rákosi, Ernő Gerő i Mihály Farkas ustanowili Komitet Obrony Narodowej, zwany potocznie Trójką¹¹.

To, że pozostałe centralne organy partyjne, a zwłaszcza Rada Ministrów, straciły na znaczeniu, dobrze ilustruje kształt budżetu państwa na rok 1951. Na posiedzeniu 22 listopada 1950 r. Sekretariat WPP podjął decyzję o budżecie otwartym oraz o pozycjach pozabudżetowych. Wielkość tych ostatnich (środki MON i Urzędu Bezpieczeństwa oraz kompensacja cen), w kwocie 5 mld 753 mln forintów, osiągnęła poziom 20 procent wszystkich oficjalnych kosztów budżetowych państwa (29 mld 538 mln forintów)¹². Rada Ministrów 1 grudnia 1950 r. otrzymała już tylko dane liczbowe budżetu otwartego, które zostały zatwierdzone przez ten organ bez dyskusji¹³.

Niewielkie zmiany w tak ukształtowanej praktyce przyniosła dopiero reorganizacja, zainicjowana przez Mátyása Rákosiego. 6 listopada 1952 r. Biuro Polityczne WPP podjęło decyzję o powołaniu Prezydium Rady Ministrów, a 12 listopada Sekretariat partii zdecydował o likwidacji Rady Gospodarki Ludowej. Na posiedzeniu Rady Ministrów 14 listopada powstało Prezydium. Trójka z organu partyjnego zmieniła się w węższy gabinet Rady Ministrów. Sekretariat WPP uchwałą z 27 listopada 1952 r. utworzył Radę Obrony Narodowej (RON), której skład został zatwierdzony na posiedzeniu Rady Ministrów następnego dnia. Zakres kompetencji obejmował niemal dwa tuziny zadań, a wśród nich również zadania związane z ustaleniem budżetu Węgierskiego Wojska Ludowego oraz Urzędu Bezpieczeństwa¹⁴. Regulamin RON zmieniał się, co prawda, wielokrotnie podczas kolejnych lat, a w maju 1962 r. organ ten znowu zmienił nazwę na Komitet Obrony Narodowej, jednak

¹⁰ I. Pető, S. Szakács, *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985* (I. kötet) [Historia czterdziestolecia gospodarki krajowej, 1945–1985 (tom I)], Budapest 1985, s. 163.

¹¹ P. Germuska, T. Nagy, *Az MDP Államvédelmi Bizottsága...*, s. 187–193.

¹² MOL, 276 f., 54/119 ó. e.

¹³ MOL, XIX-A-83-a, mikrofilm nr 52224, 2 f., protokół nr 363.

¹⁴ P. Germuska, T. Nagy, *Az MDP Államvédelmi Bizottsága...*, s. 193–206.

akceptacja budżetu MON i MSW oraz pozostałych formacji sił zbrojnych pozostały w kompetencji tegoż ścisłego gabinetu aż do 1990 r.

Rok 1952 był z punktu widzenia budżetu rokiem szczególnym: wówczas to wydatki wojskowe i obronne osiągnęły rekordową wielkość. Przyjęty pod koniec listopada 1951 r. przez Sekretariat WPP – otwarty oraz tajny – projekt budżetu zakładał, że blisko jedna piąta (8 miliardów forintów) całego wydatku w kwocie 46,7 miliarda będzie obsługiwana poza budżetem. Z tego 4,9 miliarda forintów przeznaczono na cele Urzędu Bezpieczeństwa i MON, a 3,1 miliarda na kompensację cen. W oficjalnym budżecie koszty MON opiewały na kwotę 4,3 miliarda forintów, jako „rezerwę” zaś w pozycji „zwrot kosztów przedsiębiorstw za działalność administracyjną” dalsze 933 miliony¹⁵. Rada Ministrów na posiedzeniu 1 grudnia 1951 r. formalnie zatwierdziła wielkości budżetu oficjalnego, o innych nie dostała żadnych informacji¹⁶. Według przygotowanego 1 lipca 1952 r. – wyłącznie do wiadomości Rákosiego i Gerő – wykazu, zmiany śródroczne spowodowały dalsze podwyższenie preliminarza. Na całkowity budżet Ministerstwa Obrony prelimitowano 12 mld 92 mln forintów, limit inwestycyjny wyniósł 1 mld 415 mln; a na spłaty kapitałowe i odsetki dla Związku Radzieckiego za dostawy materiałów wojennych prelimitowano kwotę 55 milionów forintów dewizowych¹⁷.

Tabela 1. Wydatki wojskowe i obronne w 1952 r. w milionach forintów – według różnych źródeł¹⁸.

Rodzaj wydatków/ Źródło	Koszty eksploatacyjne MON	Inwestycje MON	Import specjalny	Wydatki MON – razem	Koszty eksploatacyjne pozostałych formacji	Inwestycje pozostałych formacji	Bezpośrednie wydatki obronne – razem
Adnotacja ministra finansów Károlya Olta, 1953	7437			7437	1256		8693

¹⁵ MOL, 276 f., 54/170 ó. e.

¹⁶ MOL, XIX-A-83-a, mikrofilm nr 52226, 27 f., protokół nr 412.

¹⁷ I. Balló, *Adalékok Magyarország 1949–1953 közötti háborús felkészítéséről, a várható hadszíntér előkészítéséről* [Przyczynki do przygotowania wojennego Węgier w l. 1949–1953 oraz oczekiwanych terenów działań wojennych], „Hadtörténelmi Közlemények” 1999, nr 4, s. 823.

¹⁸ Źródła: MOL, 276 f., 65/195 ó. e. Adnotacja ministra finansów Károlya Olta; MOL, 276 f., 65/242 ó. e. Raport Departamentu Wszystkich Działów Krajowego Urzędu Planowania; MOL, XIX-A-98, 1. doboz (d.), 2. kötet (k.). Uchwała Rady Obrony Narodowej nr 2/104/1957; Raport Głównego Departamentu Finansów Ministerstwa Obrony [w:] I. Okváth, *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956* [Bastion na froncie pokoju. Siła wojskowa i polityka wojskowa na Węgrzech 1945–1956], Budapest 1998, s. 256–262.

Wydatki wojskowe i obronne na Węgrzech w latach 1949–1979

Krajowy Urząd Planowania, Departament Wszystkich Działów, 1954	7731	1392		9123	1990	370	11 483
Uchwała nr 2/104/1957 Rady Obrony Narodowej	7513	1293	56	8862			8862
Zarząd Finansów MON, 1952				8486			8486

Na pierwszy rzut oka trudno wywnioskować, ile z tej olbrzymiej sumy mogło w rzeczywistości wykorzystać wojsko, gdyż informacje źródłowe przedstawiają różne wartości (tabela nr 1).

Badając szczegóły, można jednak jednoznacznie stwierdzić, że wielomiliardowe różnice, widoczne w kwotach końcowych, powstały dlatego, iż niektóre podsumowania nie zawierają inwestycji wojskowych lub wydatków innych formacji mundurowych. Wydatki eksploatacyjne, rozwojowe i inwestycyjne Węgierskiego Wojska Ludowego w 1952 r. – zgodnie z przedstawionymi wielkościami – wyniosły niemal 9 miliardów forintów. Łącznie z kosztami MSW, Urzędu Bezpieczeństwa i służb celnych wydatki obronne przekroczyły 11 miliardów. Podczas ustanawiania budżetu państwa na rok 1953, MON – chcąc zakończyć rozpoczętą modernizację sił zbrojnych – wnioskowało o przyznanie kwoty 11,2–11,4 miliarda forintów na koszty eksploatacyjne¹⁹. Zgodnie z tym zapotrzebowaniem Sekretariat WPP w sierpniu 1952 r. zapreliminował budżet sektora obrony na kwotę 14,6 miliarda forintów²⁰. Z tego w opublikowanym budżecie pojawiłyby się jedynie kwota 7,3 miliarda, reszta zaś miała być wykorzystana w sprawdzony już sposób poza budżetem. Konspiracja w administracji państwowej była tak zaawansowana, że Rada Ministrów na plenarnym posiedzeniu 16 stycznia 1953 r. zatwierdziła oficjalny budżet, który w ogóle nie zawierał wydatków wojskowo-obronnych²¹. Z powodu trudności w przemyśle i całej gospodarce ludowej również MON zostało zmuszone do podjęcia kroków oszczędnościowych. A z powodu braków materiałowych i niedostatecznej zdolności produkcyjnej przemysłu trzeba było zrezygnować nawet z niektórych zamówień skierowanych do odpowiednich zawodów²². Wiosną 1953 r. preliminowaną początkowo kwotę wydatków w wysokości 10 mld 54 mln forintów

¹⁹ I. Okváth, *Bástya a béke frontján...*, s. 249 i 261.

²⁰ MOL, 276 f., 54/206 ó. e.

²¹ MOL, XIX-A-83-a, mikrofilm nr 52233, 88–95 f., protokół nr 470.

²² MOL, XIX-F-6-cc, 5. d. Uchwała RON nr 135/12/1953.

zmniejszono do 9 mld 605 mln, z czego wojsko w pierwszym półroczu wykorzystało zaledwie 4 mld 487 mln.

Imre Nagy, po objęciu fotela premiera, natychmiast rozpoczął redukcję zbytnio rozbudowanych struktur wojska oraz zmniejszenie kwot na wydatki wojskowe i obronne. Jedną z pierwszych dyspozycji nowego parlamentu była likwidacja – z dniem 7 lipca 1953 r. – samodzielnej naczelnej władzy przemysłu zbrojeniowego, tj. Ministerstwa Średniego Przemysłu Maszynowego²³. 27 lipca 1953 r. Imre Nagy objął również stanowisko przewodniczącego Rady Obrony Narodowej, a 10 sierpnia Rada zadecydowała o zmniejszeniu stanu liczebnego Węgierskiego Wojska Ludowego o 40 tysięcy osób²⁴. W kierownictwie WPP najważniejszym organem decydenckim zamiast Sekretariatu stało się ponownie Biuro Polityczne. To właśnie ono 5 sierpnia podjęło decyzję o modyfikacji budżetu państwa. Preliminarz kosztów sektora obrony został zmniejszony o 1,17 miliarda forintów, przy jednoczesnym zablokowaniu kwoty zaledwie 111,5 miliona dla wszystkich pozostałych instytucji budżetowych²⁵.

Premier Nagy zwoływał posiedzenia Rady Obrony Narodowej tak rzadko, jak było to możliwe, lecz nie zmienił zakresu jej kompetencji, Rada Ministrów w dalszym ciągu nie decydowała więc w sprawach wojskowości i obrony. W ustawie o budżecie państwa na rok 1954 po raz pierwszy pojawiły się rzeczywiste, jawne kwoty wydatków wojskowych oraz MSW i Ministerstwa Sprawiedliwości. System podwójnego budżetu jednak pozostał, mimo reform. W dalszym ciągu poza budżetem znajdowała się kompensacja cen handlu zagranicznego w wysokości 10,2 miliarda forintów. Z powodu znacznej obniżki preliminowanych kwot na wydatki organów sił zbrojnych nie było potrzeby umieszczania ich poza budżetem, jednak zostały one ukryte w rubryce „Rezerwy i inne wydatki”, w kwocie 772 milionów forintów (MON – 411 milionów, MSW – 361 milionów)²⁶.

W 1954 r. Biuro Polityczne WPP dwukrotnie obradowało na temat perspektywicznej koncepcji rozwoju wojska (7 i 28 lipca), lecz zamiast proponowanych przez MON innowacji zatwierdzono dalsze zmniejszenie stanu liczebnego armii o kolejne 20 tysięcy osób – „ze względu na sytuację gospodarczą kraju”²⁷. Deficyt budżetowy pierwszego półrocza również znajdował się na granicy możliwości obciążenia, dokonano więc redukcji preliminarza wydatków MON o prawie 600 milionów forintów – z kwoty 5 mld 429 mln miliarda do 4 mld 844 mln miliarda²⁸. Zredukowane zostały również utajnione dotacje dla MON, z których w efekcie nie wykorzystano ani grosza²⁹.

²³ Ustawa nr VI z 1953 r. o zmianie Konstytucji Węgierskiej Republiki Ludowej.

²⁴ MOL, XIX-F-6-a, 117. d. Protokół z 14 posiedzenia Rady Obrony Narodowej; G. Thürmer, *A HM Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Közgazdasági Csoportfőnökségének története* (kézirat) [Historia Głównego Departamentu Ekonomicznego i Planowania Materiałowego Sztabu Generalnego Węgierskiej Armii Ludowej MON (rękopis)], 1981, Hadtörténelmi Levéltár, MN-különgyűjtemény, s. 26.

²⁵ MOL, 276 f., 53/129 ő. e.

²⁶ MOL, 276 f., 94/836 ő. e. Ministerstwo Finansów: Informacja o pozycjach pozabudżetowych z 1954 r., 11 IV 1955 r.

²⁷ T. Nagy, *Fordulattól forradalomig...*, s. 102 i 103.

²⁸ MOL, XIX-A-83-a, 124. d. Protokół nr 546 z plenarnego posiedzenia Rady Ministrów w dniu 12 kwietnia 1955 r.

²⁹ Zob. przypis nr 26. MSW z przysługujących mu 361 milionów forintów wykorzystało 330 milio-

Drastyczna redukcja węgierskich wydatków wojskowych odegrała prawdopodobnie znaczącą rolę w zdymisjonowaniu Imre Nagya wiosną 1955 r., na przełomie lat 1954/1955 Związek Sowiecki znowu zaczął bowiem podkreślać potrzebę wzmocnienia jedności obozu krajów komunistycznych, a oparty dotychczas na kontraktach dwustronnych system współpracy wojskowej chciał zamienić w sojusz obronny (Układ Warszawski), obejmujący cały blok. Redukcja Węgierskiego Wojska Ludowego zmniejszyła potencjał wojenny sojuszników komunistycznych sił zbrojnych i Nikita Chruszczow słusznie się obawiał, że reformatorski premier Węgier zaniedba inwestycje wojskowe, mające na celu modernizację węgierskich sił zbrojnych.

Wydatki wojskowe ponownie wzrosły po zmianie kursu oraz powrocie do pełnej władzy Mátyása Rákosiego. Nie osiągnęły, co prawda, poziomu z lat 1951–1952, lecz preliminarz MON był o miliard forintów wyższy w stosunku do faktycznych wydatków z roku 1954. Z powodu drastycznego załamywania się równowagi ekonomicznej trzeba było zwiększyć kwotę kompensacji cen handlu zagranicznego – do 12,5 miliarda forintów³⁰. Departament Finansów Krajowego Urzędu Planowania krytykował podniesienie wielkości tej pozycji, „jako najbardziej widoczny brak kontroli finansowej”, gdyż w 1955 r. stanowiła ona 23 procent – jawnych i tajnych – wydatków budżetu państwa³¹. To spowodowało, że kwoty pozabudżetowe osiągnęły wielkość nienotowaną nigdy wcześniej.

Od jesieni 1955 r. ze strony sowieckiej następował coraz silniejszy nacisk na władze węgierskie w kwestii rozpoczęcia modernizacji i przebrojenia wojska. Wielokrotnie prowadzono rozmowy dotyczące programu perspektywicznego rozwoju Węgierskiego Wojska Ludowego oraz wydatków wojskowych w latach 1956–1964³². 23 grudnia przedstawiciele rządu węgierskiego i sowieckiego podpisali w Moskwie ostateczną dyrektywę, w formie protokołu³³. W ramach planu dziesięcioletniego przeznaczono 72,7 miliarda forintów na utrzymanie wojska, inwestycje i nowe dostawy. Z tego 4 mld 658 mln miało przypadać na rok 1956, natomiast przyznane już MON przez Radę Obrony Narodowej kwoty budżetowe 4 mld 515 mln nie zostały dostosowane do moskiewskiej umowy³⁴.

Jednocześnie w budżecie na rok 1956 Ministerstwo Finansów wprowadziło poprawkę techniczną, która przyjęła się i funkcjonowała aż do 1989 r. W budżecie otwartym z wydatków na wojsko i inne formacje zbrojne księgowano wyłącznie koszty eksploatacyjne i utrzymania, zaś inwestycje obronne

nów.

³⁰ MOL, XIX-A-83-a, 124. d. Protokół nr 543 z posiedzenia Rady Ministrów w dniu 16 marca 1955 r. Wniosek Ministerstwa Finansów w sprawie budżetu na rok 1955 nie zawierał kompensacji cen, minister Károlyi Olt mówił jedynie o tym w swoim uzupełnieniu. Warto zauważyć, że statystyka węgierska – nie mając informacji o manipulacjach na tak wielką skalę – do dziś wykazuje aktywa wielkości 1,9 miliarda forintów w bilansie handlu zagranicznego za rok 1955.

³¹ MOL, 276 f., 94/836 ő. e. Dział Budżetowy Departamentu Finansów Krajowego Urzędu Planowania: Uwagi w sprawie wniosku Rady Ministrów dot. budżetu państwa na 1955 r., 14 III 1955 r.

³² I. Okvách, *Bástya a béke frontján...*, s. 343.

³³ Dokumentu dotychczas nie znaleziono, chociaż w szczegółowym raporcie Głównego Departamentu Techniki Materiałowej Sztabu Generalnego MON dla Biura Politycznego WPP jest mowa o tym kontrakcie; MOL, 276 f., 53/263 ő. e.

³⁴ MOL, XIX-A-98, 1. d., 2. k. Uchwała RON nr 2/104/1957.

i import specjalny zostały „ukryte” w rubrykach inwestycji gospodarczych i kontraktach handlu zagranicznego³⁵.

Nie można znaleźć przepisu, który regulowałby tę praktykę, lecz należy przypuszczać, że Rada Obrony Narodowej w maju 1956 r. wprowadziła ją w oddzielnym rozporządzeniu o regułach obliczania wydatków wojskowych, na bazie nowej regulacji gospodarki pieniężnej państwa. Zgodnie z tą wykładnią:

– do bezpośrednich wydatków wojskowych należy zaliczyć: budżet MON (koszty eksploatacji i utrzymania), inwestycje MON, specjalne dostawy z importu dla MON (tzn. technikę wojskową), koszty eksploatacji, utrzymania i inwestycji Straży Granicznej MSW;

– do pośrednich wydatków wojskowych należy zaliczyć: inwestycje przemysłu wojskowego, wydatki obrony powietrznej, inwestycje i wydatki kolejowe, drogowe i pocztowe, które powstały w celu zabezpieczenia celów i potrzeb wojska, wydatki i inwestycje na rezerwy „mobilizacyjne” Urzędu Składów Towarowych, wszystkie inne wydatki i inwestycje typu „mobilizacyjnego” realizowane na potrzeby wojska³⁶.

Niemal równocześnie prowadzono sowiecko-węgierskie rozmowy na poziomie ekspertów wojskowości i przemysłu wojennego w sprawie głównych kierunków przygotowywanego drugiego planu pięcioletniego. Powstawała jednak coraz większa przepaść między celami perspektywicznymi a codzienną praktyką. Komitet Centralny WPP na posiedzeniu w dniach 18–21 lipca 1956 r. – „jako wyraz zamiaru złagodzenia napięcia międzynarodowego i dążenia do rozbrojenia” – podjął decyzję o zmniejszeniu stanu liczebnego wojska o kolejne 15 tysięcy osób³⁷. Częściowo z powodu przeprowadzenia tej redukcji, częściowo zaś w celu zwiększenia stanu gotowości wojskowej rozpoczęto szeroko zakrojoną reorganizację armii, kontynuowaną do jesieni 1956 r. Redukcje budżetowe, zmniejszenie stanu liczebności oraz ciągle reorganizacje spowodowały strukturalny i moralny kryzys wojska, który osiągnął swój szczyt podczas wybuchu powstania 23 października tego roku.

Szybki, wymuszony rozwój wojska, techniczne umocnienie południowych i zachodnich terenów przygranicznych kraju (fortyfikacje, strefy obronne, okopy, blokady minowe itp.), a także finansowanie rozwoju systemów transportu i łączności dla potrzeb wojska – wszystko to zabrało olbrzymie kwoty przeznaczone na rozwój gospodarki kraju. W latach 1950–1956 koszty eksploatacyjne, inwestycyjne oraz importu techniki wojennej MON przekroczyły kwotę 41 miliardów forintów³⁸. Wydatki całego sektora obrony (MON, MSW, Urząd Bezpieczeństwa i inne formacje) wyniosły 57,1 miliarda forintów. Jeżeli dodamy do tego kwotę 7,4 miliarda wydatków pośrednich, to okaże się, że Węgry w ciągu siedmiu lat wydały na cele obronne 64,5 miliarda forintów³⁹.

³⁵ Por. Ustawa nr II z 1956 r. o budżecie Węgierskiej Republiki Ludowej na rok 1956, względnie Hadtörténelmi Levéltár (HL, Węgierskie Archiwum Wojskowości), Magyar Néphadsereg (MN, Węgierska Armia Ludowa), 1956/T, 47. d., 5. csomag (cs.). Uchwała RON nr 75/31/1955.

³⁶ HL, MN, 1956/T, 47. d., 2. cs. Uchwała RON nr 27/033/1956.

³⁷ T. Nagy, *Fordulattól forradalomig...*, s. 129.

³⁸ MOL, XIX-A-98, 1. d., 2. k. Uchwała RON nr 2/104/1957.

³⁹ MOL, XIX-L-1-qqq, 9. d. Analiza kształtowania się działalności gospodarczej służącej obronie narodowej i bezpieczeństwu wewnętrznemu kraju w okresie 1950–1970, 1 IX 1971 r.

W stosunku do wydanych miliardów, wynik końca 1956 r. był szczególnie rozczarowujący: przestarzała broń, zdezorientowane wojsko, puste koszary, opuszczone fortyfikacje, blokady czekające na rozbiórkę, zakłady zbrojeniowe borykające się z nadmiarem mocy przerobowych, a do tego wymęczona, wykrwawiona gospodarka.

Nowy początek, nowe programy rozwojowe

Po stłumieniu powstania 1956 r. trzeba było rozpocząć organizowanie sił zbrojnych praktycznie od zera. Tak zwany Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Chłopski (tj. marionetkowy rząd Jánosa Kádára) na posiedzeniu w dniu 6 grudnia 1956 r. zdecydował o zorganizowaniu na nowo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Obrony – wraz z określeniem podstawowych liczb dotyczących stanu osobowego i kosztorysów. Reorganizację wojska rząd zaplanował na dwa lata, a ramy kosztorysowe na rok 1957 ustalono w wysokości 1,6–2 miliardów forintów⁴⁰.

Powołana na nowo Rada Obrony Narodowej⁴¹ zebrała się po raz pierwszy 22 grudnia; na tym posiedzeniu podjęto decyzję o rozmiarach i zapewnieniu kosztów służby wojskowej w czasie pokoju i mobilizacji (liczba żołnierzy i uzbrojenia), wielkości kosztów oraz o rozpoczęciu wyprzedaży zbędnego uzbrojenia. Rozporządzenie ustaliło preliminarz również na lata 1959 i 1960: 2–2,3 miliarda forintów. Nowe dostawy techniki wojskowej uznano za możliwe od 1959 roku. Następnego dnia Kádár listownie zwrócił się do sowieckiego premiera Bułganina z propozycją rozpoczęcia negocjacji w sprawie opracowania nowych projektów i ich zatwierdzenia⁴².

Podczas przeprowadzonych w dniach 28 stycznia – 2 lutego 1957 r. rozmów w Moskwie delegacja węgierska z ministrem sił zbrojnych Ferencem Münnichem na czele miała za zadanie odpowiednio uzasadnić propozycję strony węgierskiej. Przedstawiciele Ministerstwa Obrony Narodowej Związku Sowieckiego oraz Naczelnego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego przyjęli do wiadomości, że Węgry mają 50-tysięczną armię, lecz wnioskowali o ustanowienie węgierskiego systemu obserwacji powietrznej. Strona sowiecka przyjęła, że Węgierskie Wojsko Ludowe do 1960 r. będzie dysponowało starą techniką wojskową. Jednak z propozycji odkupienia przez Armię Radziecką wyposażenia na kwotę niemal miliarda rubli (2 mld 93 mln forintów) Armia Radziecka skorzystała w niewielkim stopniu – reflektowała jedynie na kilka czołgów i bardziej nowoczesnych samolotów na łączną kwotę najwyżej 120–150 milionów rubli⁴³.

⁴⁰ MOL, XIX-A-98, 1. d., 1. k., Uchwała nr 10024/1956 Węgierskiego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Chłopskiego, 8 XII 1956 r.

⁴¹ Węgierski Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Chłopski na posiedzeniu 6 grudnia wydał postanowienie rządu nr 10026/1956 o dymisjonowaniu i nominowaniu członków Rady Obrony Narodowej (MOL, XIX-A-83-a, 162. d., protokół nr 8).

⁴² MOL, XIX-A-98, 1. d., 1. k., Uchwała RON nr 1/101/1956, względnie pismo Jánosa Kádára do przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR.

⁴³ MOL, XIX-A-98, 1. d., 1. k., Raport, luty 1957 r. Raport podpisany przez ministra Münnicha wielokrotnie powołuje się na protokół z obrad, lecz nie jest on załączony.

Wiosną 1957 r. w węgierskim wojsku większość przejściowych niepokojów spowodowanych wydarzeniami ubiegłorocznej jesieni zostało rozwiązanych. Nowy minister obrony, Géza Révész, 19 kwietnia wydał rozkaz o rozpoczęciu nowego roku szkoleniowego w dniu 8 maja. Dopiero po tym, 22 maja, Rada Obrony Narodowej zatwierdziła budżet MON na 1957 r. Preliminarz kosztów eksploatacyjnych skurczonej armii, w wysokości 1 mld 912 mln forintów, nie stanowił nawet połowy preliminarza na 1956 r., zaś kwota na inwestycje – 34 miliony – nie pokrywała nawet jednej dziesiątej wartości poprzednich⁴⁴.

Stabilizacja resortów siłowych następowała szybciej, niż tego oczekiwano. Na początku października 1957 r. Rada Obrony Narodowej poddała pod dyskusję trzyletni plan rozwoju Węgierskiego Wojska Ludowego i poza dozwo-
lonym zwiększeniem stanu liczebności podniosła również kwoty wydatków. Rada ustaliła liczebność armii – 58 800 osób na jesień 1957 r., a na rok 1960 – 73 050 osób; koszty podniesiono odpowiednio: na rok 1958 – 2,1 miliarda, na rok 1959 – 2,3 miliarda, a w 1960 r. – 2,5 miliarda forintów⁴⁵.

Opierając się na rozporządzeniu Rady, Sztab Generalny Węgierskiego Wojska Ludowego opracował projekt rozwoju armii do 1965 r. Projekt ten przygotowano w dwóch wersjach: jedna opierała się na maksymalnych oczekiwaniach, a była druga, która w określonych warunkach mogłaby być sfinansowana. W tej ostatniej wersji realizacja strategii do 1965 r. wymagała środków wielkości 36 mld 24 mln forintów. Rada Obrony Narodowej zatwierdziła ten drugi projekt w styczniu 1958 r. i to on miał być poddany pod dyskusję Naczelnemu Dowództwu Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW⁴⁶. Zwiększenie liczebności zostało później cofnięte przez RON i położono większy nacisk na unowocześnienie urządzeń techniki wojennej; na rok 1965 planowano liczebność pokojową wojska tylko na 67 tysięcy osób. Budżet MON na 1958 r. pozostał na poziomie wcześniej zatwierdzonym w wysokości 2 mld 184 mln forintów⁴⁷.

Moskiewskie uzgodnienia dotyczące perspektywicznego planu rozwoju wojska węgierskiego odbyły się w dniach 17–19 marca 1958 r. Delegacja, kierowana przez ministra obrony Gézę Révésza, oraz przedstawiciele Ministerstwa Obrony Narodowej Związku Sowieckiego i Naczelnego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW podpisali protokoły dotyczące zmian w systemach uzbrojenia, stanu gotowości Węgierskiego Wojska Ludowego na czas pokoju i wojny, liczby sowieckich doradców wojskowych oraz wspólne regulacje⁴⁸. Wzmacniające się w ciągu następnego okresu 1,5–2 lat węgierskie lobby wojskowe – mając za sobą pewne poparcie sowieckie – osiągnęło sukcesywny wzrost pułapu wydatków MON i przekroczyło wcześniej ustalone limity (kształtowanie się wydatków wojskowych w latach 1957–1969 przedstawia wykres 1).

⁴⁴ MOL, XIX-A-98, 1. d., 2. k., Uchwała RON nr 2/104/1957.

⁴⁵ MOL, XIX-A-98, 1. d., 3. k., Uchwała RON nr 1/106/1957, 1 X 1957 r.

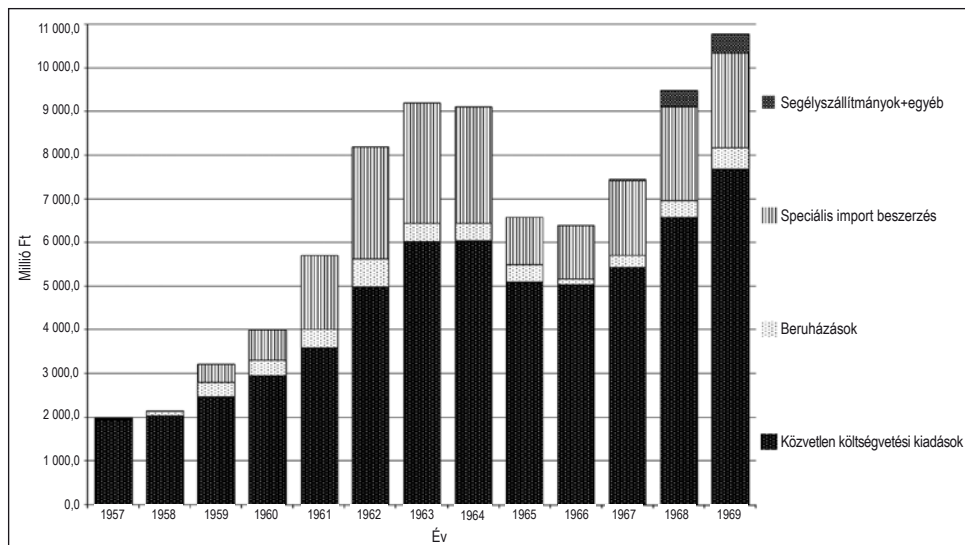
⁴⁶ MOL, XIX-A-98, 1. d., 4. k., Uchwała RON nr 1/108/1958, 3 I 1958 r.

⁴⁷ MOL, XIX-A-98, 1. d., 5. k., Uchwała RON nr 11/109/1958, 13 III 1958 r.

⁴⁸ Uchwałą nr 1/110/1958 z 7 maja 1958 r. Rada Obrony Narodowej zatwierdziła protokoły spotkań (MOL, XIX-A-98, 1. d., 6. k.)

Wykres 1. Kształtowanie się i zestawienie wydatków wojskowych w latach 1957–1969. Źródło: własna baza danych⁴⁹.

Na przełomie lat 1960 i 1961 MON zwróciło się do Biura Politycznego Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej z wnioskiem o przyspieszenie tempa rozwoju wojska. Trójstopniowa realizacja planowanej modernizacji w latach 1961–1967 spowodowałaby podniesienie kosztów do ponad 23 miliardów forintów. 21 marca 1961 r. BP WSPR zatwierdziło kwotę 35 miliardów forintów na rozwój armii na lata 1961–1965⁵⁰.

Na posiedzenie Doradczego Komitetu Politycznego Układu Warszawskiego w Moskwie w dniach 28–29 marca 1961 r. delegacja Węgier pojechała już z tym projektem. Kraje członkowskie zatwierdziły wówczas w ramach projektu przebrojenia i modernizacji wojsk kwotę 2,8 miliarda rubli na inwestycje wojskowe na następne cztery lata. Przemysł i armia węgierska ledwo rozpoczęły przygotowania do realizacji tego programu, kiedy w końcu sierpnia – z powodu zaostrzenia się kryzysu berlińskiego – Naczelne Dowództwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW wydało rozkaz-ultimatum o natychmiastowym przyspieszeniu działań. Również Węgierskie Wojsko Ludowe w ciągu miesiąca musiało stanąć w „całkowitej gotowości bojowej” na wypadek ewentualnej wojny. Sztab węgierski opracował szczegółowy plan działania, który w formie raportu został przedstawiony Radzie Obrony Narodowej. Na posiedzeniu 5 września Rada zatwierdziła projekt przyspieszenia przebrojenia i zwiększenia stanu liczebności

⁴⁹ Wyjaśnienia do wykresu: Millió Ft – miliony forintów; Év – rok; Segélyszállítmányok + egyéb – transporty pomocy + inne; Speciális import beszerzés – import specjalny; Beruházások – inwestycje; Közvetlen költségvetési kiadások – bezpośrednie wydatki budżetowe.

⁵⁰ P. Germuska, *A magyar hadiipar a hatvanas évek elején* [Węgierski przemysł wojskowy] [w:] *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról* [Życie codzienne w ubiegłym wieku. Eseje o okresie powstania reżimu J. Kadara], red. J.M. Rainer, Budapest 2003, s. 100–102.

wojska, bez dyskutowania o jakichkolwiek kosztach z tym związanych⁵¹. Impuls ten był natychmiast odczuwalny w preliminowanych wydatkach: limit MON na 1962 r. był 1,5 raza wyższy niż w latach poprzednich.

Latem 1962 r. eskalacja kryzysu kubańskiego spowodowała, że przywódcy krajów członkowskich UW zaczęli myśleć o wojnie, co dało się zauważyć również w szybkim wzroście liczebności wojska węgierskiego. W ciągu roku dozwolony stan liczebny wojska w czasie pokoju podniesiono do wielkości 106 tysięcy osób, a liczbę mobilizacyjną – do 200–220 tysięcy. 18 września 1962 r. BP WSPR po żaźartej dyskusji wyraziło zgodę na kolejny etap modernizacji sił zbrojnych. W czerwcu 1963 r. władze Węgier podpisały protokół zobowiązujący do przeprowadzenia innowacji dyktowanych przez Naczelne Dowództwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW. W końcu lipca Doradczy Komitet Polityczny UW na posiedzeniu w Moskwie docenił starania państw członkowskich co do realizacji programu z marca 1961 r. oraz zatwierdził plan zadań do wykonania do 1970 r. BP WSPR na posiedzeniu 10 września 1963 r. zatwierdziło ten plan na okres trzeciego planu pięcioletniego (1966–1970); na wydatki związane z utrzymaniem sił zbrojnych, dalszą modernizacją i połączone z nią inwestycje przeznaczono w sumie 52 miliardy forintów⁵².

W całkowitej realizacji tego ambitnego planu szybko przeszkodziły jednak braki zdolności produkcyjnych gospodarki ludowej. BP WSPR już w styczniu 1964 r. musiało podjąć decyzję o zmniejszeniu wydatków MON i MSW⁵³. W kwietniu 1965 r., kiedy Biuro Polityczne rozważało sytuację dotyczącą obronności i pięcioletni plan rozwoju wojska ludowego, prezes Krajowego Urzędu Planowania Miklós Ajtai musiał przypomnieć ministrowi obrony, że wzrost wydatków na wojsko nie może przekroczyć wzrostu dochodu narodowego⁵⁴.

W listopadzie 1965 r. MON przedstawiło BP WSPR nieco skromniejszy projekt: wydatki zostały zmniejszone do kwoty 40,5 miliarda forintów, maksymalną liczebność wojska ustalono na poziomie 110 tysięcy. Biuro Polityczne zaakceptowało ujęte w projekcie dyrektywy i wytyczne, w sprawie zobowiązań międzynarodowych zalecało dalsze negocjacje w celu ustalenia szczegółów⁵⁵. Trzeci plan pięcioletni dla wojska ludowego i pozostałych służb mundurowych został ostatecznie zatwierdzony przez Komitet Obrony Narodowej w czerwcu 1966 r. Na bezpośrednie wydatki wojska przeznaczono 59,8 miliarda forintów, co wynosiło 6,4 procent planowanego dochodu narodowego (wówczas przeciętny zarobek wynosił ok. 1900 forintów). Wydatki MON ustalono na poziomie 40,9 miliarda forintów, w taki sposób, że na inwestycje i import techniki wojskowej przeznaczono 60 procent kwoty wydatków z poprzedniego planu pięcioletniego, a koszty eksploatacji i utrzymania ustalono na 130 procent tamtych wielkości⁵⁶.

⁵¹ *Ibidem*, s. 102–103.

⁵² *Ibidem*, s. 103–104.

⁵³ MOL, 288 f., 5/325 ó. e.

⁵⁴ MOL, 288 f., 5/363 ó. e.

⁵⁵ MOL, 288 f., 5/380 ó. e.

⁵⁶ MOL, XIX-A-16-aa, 112. d. Uchwały Komitetu Obrony Narodowej nr 4/181/1966 i 6/181/1966, 30 VI 1966 r.

Modernizacja wojska ludowego przebiegała w zaplanowanym trybie, lecz kwoty na nią przeznaczane znowu znalazły się w centrum uwagi władzy politycznej jesienią 1967 r. Rozpoczęta 1 stycznia 1968 r. węgierska reforma gospodarcza zmieniała również zasady rozdziału środków dochodu państwa, a budżet na 1968 rok – inaczej niż w praktyce lat poprzednich – wykazywał poważny deficyt już na poziomie planowania. BP WSPR na posiedzeniu 20 października 1967 r. zwróciło się również do MON o wprowadzenie oszczędności. Podniesiono do rangi uchwały wnioszek ministra finansów Pétera Vályi, że „nie byłoby rzeczą właściwą, aby w Parlamencie deklarować formalnie zrównoważony budżet, należy natomiast składać bilans budżetowy, który realnie odzwierciedla rzeczywistość”⁵⁷.

Dyskusja o sytuacji wojska wydawała się słuszna również z innych powodów. Należało ocenić wyniki przeprowadzonych od 1961 r. modernizacji, przygotowanie armii pod względem politycznym i techniki wojskowej, dokończyć przegląd zakłóceń w działaniu Układu Warszawskiego, spowodowanych odrębną polityką Rumunii, oraz międzynarodowe konsekwencje polityczne wynikające z wojny arabsko-izraelskiej w czerwcu 1967 r. To z tych powodów Biuro Polityczne WSPR postanowiło przedstawić Komitetowi Centralnemu partii kwestię obrony narodowej. Na posiedzeniu BP 28 listopada 1967 r. omówiono szczególnie raportu przygotowanego dla KC. Wówczas sekretarz KC Béla Biszku (były minister spraw wewnętrznych) wyraził obawę, czy kierownictwo partii na pewno właściwie rozumie międzynarodową sytuację polityczną i czy nie wydaje zbyt wiele na modernizację wojska, powodując niebezpieczną sytuację dla rozwoju gospodarki ludowej i tempa wzrostu stopy życiowej. Również Rezső Nyers, sekretarz KC odpowiedzialny za sprawy polityki gospodarczej, wyraził wątpliwości dotyczące tego, że dosyć trudno jest skoordynować interesy cywilne i wojskowe na etapie planowania. Zaproponował, aby w celu podjęcia ugruntowanych decyzji Krajowy Urząd Planowania i Ministerstwo Finansów przygotowały analizę kształtowania się wydatków wojskowych i dochodu narodowego w ostatnim dziesięcioleciu⁵⁸.

W konsekwencji tej uchwały w Krajowym Urzędzie Planowania powstała *ad hoc* Komisja Planowania Perspektywicznego dla Dziedzin Specjalnych, która opracowała wiele ważnych analiz: np. w lutym 1969 r. o kształtowaniu się wydatków Węgierskiego Wojska Ludowego w latach 1950–1970⁵⁹. Wydział Administracyjny i Wydział Polityki Gospodarczej KC oraz MON, opierając się na takich opracowaniach, przygotowały w końcu listopada 1968 r. wniosek dla Biura Politycznego WSPR. Wnioskowano w tej propozycji o ponowne rozpatrzenie kwestii ze względu na ciągłą konieczność rozwoju i modernizacji sił zbrojnych. Wnioskodawcy stwierdzali, że aby zakończyć ten proces oraz aby uzupełnić przestarzałe techniki i sprzęt, potrzeba kwot wielkości 5,5–5,8 procent planowanego dochodu narodowego. Uważali oni jednak za bardziej realne utrzymanie 4,5-procentowej symetrii, oznaczającej średnią lat sześćdziesiątych, czyli w perspektywie dziesięciu lat kwotę 140–150 miliardów forintów. Biuro

⁵⁷ MOL, 288 f., 5/437 ó. e.

⁵⁸ MOL, 288 f., 5/440 ó. e.

⁵⁹ MOL, XIX-A-16-aa, 2. d.

Polityczne jednoznacznie opowiedziało się za tą drugą wersją i przez następne piętnaście lat twardo przestrzegano ustalonego limitu 4,5 procent dochodu narodowego na wydatki wojskowe⁶⁰.

W wyniku uchwały KC z lutego 1968 r., na przełomie lat 1969 i 1970 przeprowadzono kontrolę obejmującą cały sektor obrony. Ostateczną decyzję podjęto na posiedzeniu 20 października 1970 r., kiedy BP – po wcześniejszej maksymalizacji kosztów – określiło pułap stanu liczebnego na następne lata. Ze względu na zobowiązania wobec Układu Warszawskiego oraz modernizację techniki jedynie wojsko otrzymało zezwolenie na zwiększenie stanu liczebnego, jednocześnie od wszystkich innych służb mundurowych oczekiwano „bardziej przemyślanej i celowej gospodarki kadrowej”⁶¹.

W międzyczasie Komitet Obrony Narodowej przyjął projekt czwartego planu pięcioletniego dla sektora obrony. W lipcu 1970 r. komitet w oddzielnej uchwale określił poziom bezpośrednich i pośrednich kosztów sił zbrojnych i formacji mundurowych na okres 1971–1975, dla lepszej porównywalności na poziomie cen z 1968 r. Krajowy Urząd Planowania zapreliminował kwoty o 45 procent wyższe dla wydatków bezpośrednich i o 24 procent wyższe dla kosztów pośrednich. W ten sposób, w stosunku do 77 miliardów forintów budżetu z trzeciego planu pięcioletniego, czwarty plan pięcioletni przewidywał wykorzystanie kwoty 110 miliardów forintów. Z tego kwota dla MON wynosiła 68,8 miliarda forintów (w cenach bieżących 71,4 miliarda)⁶². Limit stanu liczebego Węgierskiego Wojska Ludowego – na podstawie uchwały i dalszych ustaleń BP WSPR – Komitet Obrony Narodowej określił ostatecznie w połowie grudnia 1970 r.: w okresie pokoju – 121 800 osób, w okresie mobilizacji zaś 295 tysięcy⁶³.

Mimo nominalnego wzrostu wydatków, dopiero w latach 1971 i 1972 osiągnięto wyznaczone proporcje w stosunku do dochodu narodowego (4,5–4,6 procent). W 1973 r. limit MON ledwo przekroczył próg 4 procent, dlatego jesienią Krajowy Urząd Planowania i dowództwo armii dokonały kontroli dotychczasowego wykorzystania środków. Komitet Obrony Narodowej na posiedzeniu 27 września 1973 r. nakazał MON, Krajowemu Urzędowi Planowania i Ministerstwu Finansów zbadanie, jakie wielkości importu techniki wojskowej mogą być przesunięte na następny okres budżetowy oraz w jaki sposób możliwe jest zabezpieczenie wzrostu uposażeń dla żołnierzy obowiązkowej służby wojskowej⁶⁴. Miesiąc później, na podstawie nowych wniosków, Komitet Obrony Narodowej podjął decyzję o podniesieniu kwot planu pięcioletniego o 847 milionów forintów (do wysokości 72,25 miliarda), przy jednoczesnym

⁶⁰ MOL, 288 f., 5/478 ó. e.

⁶¹ MOL, 288 f., 5/529 ó. e. Uchwała Biura Politycznego WSPR z 20 października 1970 r. o załatwieniu problemów powstałych w trakcie rozwoju sił zbrojnych i formacji mundurowych.

⁶² MOL, XIX-A-16-aa, 117. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 7/214/1970, 17 VII 1970 r.

⁶³ *Ibidem* (jw.), MOL, XIX-A-16-aa, 117. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 8/217/1970, 17 XII 1970 r.

⁶⁴ MOL, XIX-A-16-aa, 122. d. Protokół nr 242 z posiedzenia Komitetu Obrony Narodowej, 23 IX 1973 r., względnie uchwała nr 8/242/1973 Komitetu o realizacji dyrektyw IV planu pięcioletniego MON oraz możliwości przesunięcia zadań na V plan pięcioletni.

przesunięciu terminu dostaw techniki wojskowej i materiałów wartości 3 miliardów forintów na okres po 1975 r.⁶⁵

Rok później, na początku ustalania piątego planu pięcioletniego (1976–1980), MON zwróciło się do Komitetu Obrony Narodowej z obszernym wnioskiem. Określono w nim konieczność przeznaczenia MON odpowiadającej ustalonym 4,5 procentom kwoty 122 miliardów forintów w celu zrealizowania zadań rozwojowych następnego okresu. Komitet Obrony Narodowej potraktował ten wniosek jedynie informacyjnie⁶⁶.

Departament Ogólnoorganizacyjny (tj. wydział wojskowy) Krajowego Urzędu Planowania, na podstawie ponownie przeprowadzonych obliczeń szacunkowych wielkości dochodu narodowego, wnioskował znacznie mniejsze kwoty. W grudniu 1974 r. do Komitetu Obrony Narodowej złożono dwie wersje budżetu: jedną „zbliżoną do optymalnego kierunku” i drugą „zapewniającą mniejsze tempo wzrostu, lecz odpowiadającą możliwościom i wielkości środków”. Ta druga wersja preliminowała kwotę 154–159 miliardów forintów na pięć lat dla sił zbrojnych i formacji mundurowych, z tego kwotę 108–110 miliardów dla wojska – i te kwoty zostały przyjęte przez Komitet⁶⁷.

Wszystkie te aspekty wzięto pod uwagę podczas przygotowania projektu głównych kierunków piątego planu pięcioletniego dla sił zbrojnych i formacji mundurowych, który miało otrzymać Biuro Polityczne WSPR. W projekcie proponowano kwotę 109 miliardów forintów dla MON i 156,2 miliarda dla całego sektora obrony, co pozwalało ledwie na utrzymanie dotychczasowego poziomu. W ten sposób coraz bardziej rosła różnica pomiędzy oczekiwaniami sowieckimi, zawartymi w „zaleceniach” Naczelnego Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych UW, a możliwościami wewnętrznymi kraju. Biuro Polityczne partii na posiedzeniu 30 czerwca 1975 r. przyjęło projekt, oczekując, że „biorąc pod uwagę sytuację i równowagę gospodarczą kraju”, roczne tempo wzrostu wydatków pozostanie umiarkowane w latach 1976–1977⁶⁸.

Komitet Obrony Narodowej na posiedzeniu 24 grudnia 1975 r. ostatecznie zatwierdził kwotę 108 miliardów forintów dla Węgierskiego Wojska Ludowego w ramach piątego planu pięcioletniego. Ze względu na perspektywy rynków międzynarodowych oraz rosnącą w kraju inflację w uchwale komitetu znalazł się niezwykle akapit: „[Komitet] zwraca uwagę ministrowi obrony narodowej, aby z powodu niepewności związanych z kalkulacją i kształtowaniem cen, celem pokrycia dodatkowych kosztów dla ewentualnych zadań dodatkowych, ustanowił rezerwy wielkości 3 procent dla wydatków budżetowych oraz po 10 procent dla specjalnego importu i inwestycji rocznie”⁶⁹.

⁶⁵ MOL, XIX-A-16-aa, 122. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 6/243/1973, 25 X 1973 r.

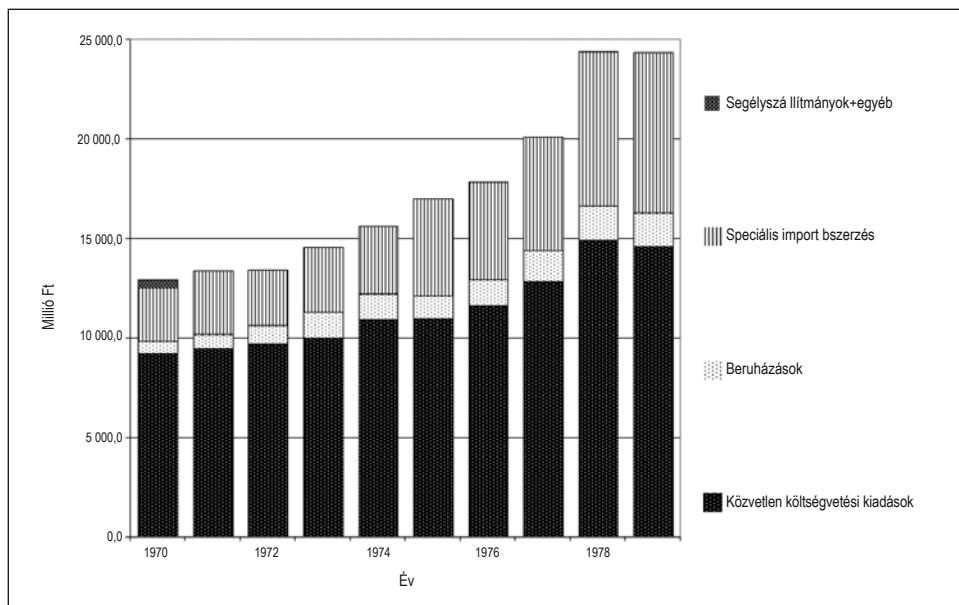
⁶⁶ Ibidem (jw.), MOL, XIX-A-16-aa, 124. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 2/252/1974, 24 X 1974 r.

⁶⁷ MOL, XIX-A-16-aa, 125. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 10/253/1974.

⁶⁸ MOL, 288 f., 5/667 ó. e.

⁶⁹ MOL, XIX-A-16-aa, 126. d. Uchwała Komitetu Obrony Narodowej nr 5/262/1975, 6 XII 1974 r.

Wykres 2. Kształtowanie się i zestawienie wydatków wojskowych w latach 1970–1979. Dane dotyczące 1979 r. są preliminarzem. Źródło: własna baza danych⁷⁰.

Rzeczywiste kształtowanie się wydatków przedstawia wykres 2, gdzie dobrze uwidocznił się wpływ na budżet skokowego wzrostu inflacji w 1978 r. (z 5 procent na 7–8 procent). Mimo złej równowagi gospodarki zagranicznej oraz nawarstwiających się trudności gospodarczych, władze nie uważały za konieczne ograniczenie wydatków wojskowych i obronnych. Można więc było zrealizować planowany projekt rozwoju armii ludowej. Autorzy raportu oceniającego piąty plan pięcioletni nie bez kozery twierdzili: „Armia ludowa rozwijała się dynamicznie, jest gotowa do wykonania zadań statutowych oraz przypadających jej zadań w ramach systemu sojuszniczego. Co się tyczy rozwoju dokonanego w armiach sprzymierzonych, w podstawowych dziedzinach dotrzymaliśmy im kroku” – czytamy w uchwale Biura Politycznego WSPR z 14 października 1980 r. W okresie pięciu lat MON – na bazie cen z 1980 r., kiedy przeciętny zarobek wynosił ok. 4 tysięcy forintów – wykorzystało 110,7 miliarda forintów⁷¹. Rzeczywiste problemy pojawiły się w następnym planowanym pięcioletniu (1981–1985), kiedy w celu uniknięcia krachu budżetowego wielokrotnie zmniejszono również wielkość wydatków wojskowych. Powodem kryzysu natomiast – odmiennie niż w okresie władzy Mátyása Rákosiego – był nie rozwój armii, lecz słaba elastyczność gospodarki ludowej i jej przestarzała konstrukcja.

⁷⁰ Wyjaśnienia do rysunku: Millió Ft – miliony forintów; Év – rok; Segélyszállítmányok + egyéb – transporty pomocy + inne; Speciális import beszerzés – import specjalny; Beruházások – inwestycje; Közvetlen költségvetési kiadások – bezpośrednie wydatki budżetowe.

⁷¹ MOL, 288 f., 5/811 ó. e.

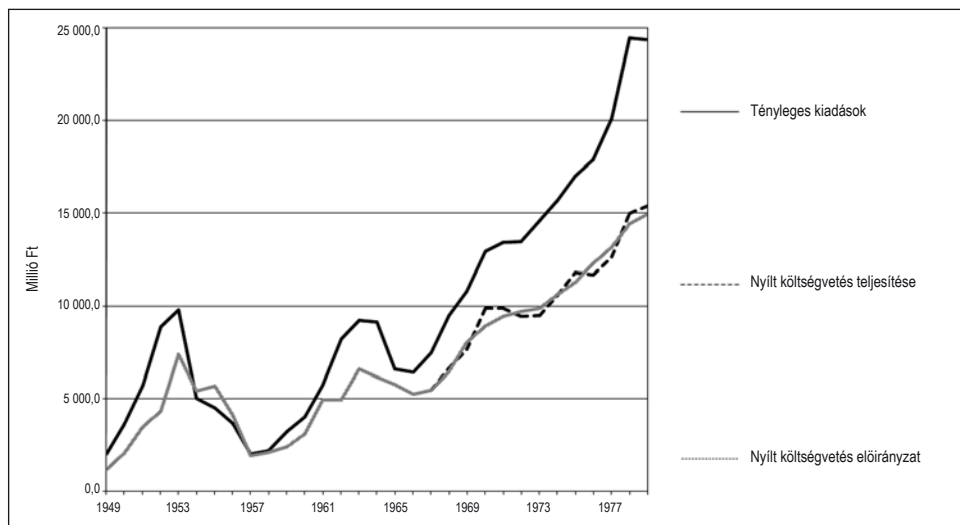
Możliwości analityczne na podstawie baz danych

Powyżej przedstawiłem mechanizmy decyzyjne związane z wydatkami wojskowymi i obronnymi, czynniki polityczno-wojskowe, które miały wpływ na ich wielkość i proporcje, oraz kształtowanie się ich wykorzystania w niektórych okresach. Dostępne źródła pozwalają na analizę głównych procesów omawianego trzydziestolecia jako całości, jak również przedstawienie obserwacji dotyczących gospodarki ludowej jako całości.

Departament Ogólnoorganizacyjny Krajowego Urzędu Planowania w latach 1970–1971 – w ramach omawianych wcześniej kontroli – zgromadził dane dotyczące wydatków bezpośrednich i pośrednich w okresie 1950–1970 i przeprowadził wielostronną ich analizę. We wstępie tego opracowania czytamy: „Działalność gospodarcza mająca na celu służenie obronie narodowej i bezpieczeństwu wewnętrznemu jest nierozrwalną częścią aktualnej polityki gospodarczej. [...] Szczególna konieczność przeprowadzenia analiz spowodowana jest okolicznością, że strona ekonomiczna wspomnianej działalności:

- z jednej strony wpływa na źródła dochodu narodowego (produkcję),
- z drugiej – na wykorzystanie dochodu narodowego (wykorzystuje znaczącą jego część), następnie
- zapotrzebowania na cele wojskowo-obronne dotyczą wszystkich gałęzi gospodarki ludowej oraz mają wpływ na warunki życia i dyrektywy związane z wykorzystaniem siły roboczej”.

Wykres 3. Preliminarze wojskowe otwartego budżetu, ich realizacja oraz rzeczywiste wydatki MON. Źródło: własna baza danych⁷².

⁷² Wyjaśnienia do rysunku: Millió Ft – miliony forintów; Év – rok; Tényleges kiadások – wydatki rzeczywiste; Nyílt költségvetés teljesítése – realizacja otwartego budżetu; Nyílt költségvetés előirányzat – preliminarz otwartego budżetu.

Przedstawione tendencje pokazują, w jakim stopniu wydatki związane z wojskowością i służbami porządkowymi wykorzystywały finansowe źródła kraju oraz jaki to miało wpływ na obciążenie państwa⁷³. Dane urzędu planowania starałem się uzupełnić danymi z lat siedemdziesiątych tak, aby ich struktura i metodyka obliczeń – w interesie możliwości porównawczych – nie uległa zmianie. Jednocześnie dane przedstawione na wykresie 3 są oparte na własnych zbiorach; zostały tu porównane kwoty państwowego (otwartego) budżetu i rzeczywiste kwoty dotyczące wydatków wojskowych.

W pierwszej części niniejszej pracy opisałem „kreatywne” praktyki księgowania gospodarki państwa w latach 1949–1956 i – na przykładzie budżetu roku 1956 – wspominałem o wprowadzonej wówczas technice utajniania. Zgodnie z nią w rubryce wydatków wojskowych podawano jedynie koszty eksploatacyjne MON w ustawach budżetowych na kolejne lata. Wykres 3 pokazuje, że metoda ta spowodowała, iż znaczna część wydatków finansowych armii była niewyjaśniona również w okresie po 1956 r. Jednocześnie, w latach 1954, 1955 i 1956 wojsko nie było nawet w stanie wydać pieniędzy oficjalnie mu przeznaczonych. W tych latach, kiedy proporcja wydatków na rozwój i inwestycje w stosunku do wszystkich wydatków MON była bardzo niska, liczby rzeczywiste bardziej zbliżyły się do preliminowanych w otwartym budżecie: różnica w latach 1957–1958 wyniosła 4 procent, w 1961 r. – 14 procent, a w 1965 r. – 12 procent. W okresie dynamicznego rozwoju „nożyce dyferencyjne” otworzyły się bardzo szeroko: w latach sześćdziesiątych różnica wynosiła średnio 26 procent, w latach siedemdziesiątych – 33 procent, lecz na przykład w 1952 r. – aż 51 procent. Wszystko to potwierdza poprawnie: podejrzenia organów wywiadowczych i analityków cywilnych, że rzeczywiste wydatki wojskowe znacznie przekraczają deklarowane wielkości.

Wykres 4 przedstawia kształtowanie się wydatków bezpośrednich i pośrednich w całym badanym okresie w aktualnych cenach oraz w porównaniu z dochodem narodowym. Jeśli weźmie się pod uwagę wyłącznie wielkości nominalne, obraz jest mylący, gdyż ukryta, niemal nieodczuwalna inflacja lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, w drugiej połowie lat siedemdziesiątych osiągała poziom od 5 do 10 procent rocznie. Tak wielka utrata wartości pieniądza musiała być brana pod uwagę przez planistów i decydentów w ustalaniu poziomu wartości wysokości wydatków w kolejnych budżetach.

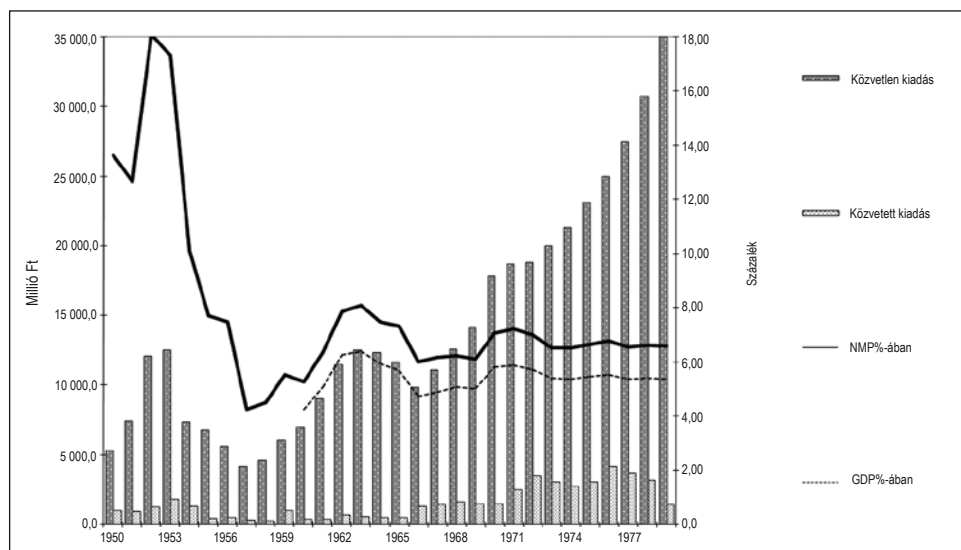
Proporcje krzywej porównania z dochodem narodowym jasno wykazują, że od 1974/1975 r. przyrost nominalny wystarczał jedynie na utrzymanie dotychczasowego poziomu. Ta sama krzywa obrazuje punkty kluczowe polityki międzynarodowej i wewnętrznej: wojnę koreańską, „nowy etap” premiera Nagya (1953–1955), kryzys berliński i kubański, reformy gospodarcze, czyli Nowy Mechanizm Ekonomiczny z 1968 r. W kwestii dochodu narodowego należy pamiętać, że kraje komunistyczne stosowały inny system statystyczny i obliczały dochód narodowy innymi metodami. Kategorię określaną przez nie jako dochód narodowy literatura międzynarodowa nazywa Net Material Product (NMP – produkt materialny netto). Węgry były jedynym krajem komunistycznym, który od 1968 roku obliczał i publikował wielkość produktu krajowego brutto, a więc

⁷³ Zob. przypis 39.

Wydatki wojskowe i obronne na Węgrzech w latach 1949–1979

wartość GDP. W badanym okresie na Węgrzech wielkość NMP wynosiła średnio 80 procent GDP. Wykres przedstawia proporcje dla obu rodzajów dochodu narodowego, zwłaszcza że od 1990 r. używa się jedynie wartości GDP.

Wykres 4. Kształtowanie się rzeczywistych bezpośrednich i pośrednich wydatków wojskowych w latach 1950–1979 w cenach aktualnych oraz ich udział w dochodzie narodowym – w porównaniu do NMP oraz GDP. Uwaga: Dane na rok 1979 są danymi preliminowanymi⁷⁴.

Nie trzeba tłumaczyć, jak wielkim obciążeniem dla kraju było przeznaczenie 16–18 procent dochodu narodowego na cele obronne. Zwiększone wydatki wojskowe pierwszej połowy lat sześćdziesiątych doprowadziły również do załamania się gospodarki, chociaż hamulce polityczne działały o wiele lepiej niż dziesięć lat wcześniej. Posłusznie i służalczo wykonujący rozkazy Trójki (Rákosi–Gerő–Farkas) zostali zastąpieni przez ostrożniejszą ekipę Kádára, która lepiej dbała o podstawowe interesy gospodarki ludowej i ludności, prowadząc bardziej elastyczną politykę. (poprawnie: Podczas gdy trójka Rákosi–Gerő–Farkas posłusznie i służalczo wykonała rozkazy Kremla, to ekipa Kádára prowadziła bardziej ostrożną i elastyczną politykę, lepiej dbając o podstawowe interesy gospodarki ludowej i ludności. Poza zmianą klimatu politycznego, znaczenie miała też „demilitaryzacja” odpowiednich aparatów państwa. O ile

⁷⁴ Źródła: MOL, XIX-L-1-qqq, 9. d. Analiza kształtowania się działalności gospodarczej służącej obronie narodowej i bezpieczeństwu wewnętrznemu kraju w okresie 1950–1970, 1 IX 1971 r.; *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen* [Ludność i gospodarka Węgier. Przeszłość i teraźniejszość] 1996, s. 94–97; B.R. Mitchell, *International Historical Statistics: Europe, 1750–2000*, New York, s. 917; oraz własne badania.

Wyjaśnienia do wykresu: Millió Ft – miliony forintów; Év – rok; Százalék – procent; Közvetlen kiadás – wydatek bezpośredni; Közvetett kiadás – wydatek pośredni; NMP %-ában – w procentach NMP; GDP %-ában – w procentach GDP.

na początku lat pięćdziesiątych w urzędzie planowania i wielu ministerstwach funkcjonowały departamenty wojskowe, działające jako wydłużone ramię wykonawcze MON, lata sześćdziesiąte przyniosły starania o zachowanie równowagi interesów pomiędzy armią a gospodarką ludową. W ten sposób władze polityczne nie otrzymywały już napiętych lub niemożliwych do sfinansowania projektów rozwojowych sił zbrojnych.

Na podstawie obowiązujących dziś regulacji prawnych dane z lat osiemdziesiątych nie są dostępne (oficjalne dane budżetowe, jak wiemy, nie zawierają pełnej informacji o kwotach). Mogę więc jedynie przekazać kilka uwag na temat ostatniego dziesięciolecia węgierskiego systemu komunistycznego. Pod koniec lat siedemdziesiątych, wraz z wybuchem wojny w Afganistanie, rozpoczął się co prawda okres „minizimnej wojny”, lecz niemal niewypłacalne Węgry praktycznie nie miały możliwości przegrupowania środków, by zwiększyć wydatki wojskowe. W dodatku należało finansować wiele rozpoczętych inwestycji: elektrownię nad Dunajem w Gabcikovo–Nagymaros, zakończenie budowy elektrowni atomowej w Paks, projekt Eocen (tj. ogromny plan dynamicznego rozwinięcia wydobywania węgla brunatnego oraz boksytu w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych). Największą siłą lobbystyczną posiadała wówczas już nie armia czy przemysł wojenny, lecz konglomerat górniczy i przemysłu ciężkiego, które wymusiły utrzymanie i rozszerzenie swych potencjałów aż do 1987–1988 roku. Ta zacofana polityka inwestycyjna spowodowała tak samo silne skrzywienia strukturalne, jak przeciążone innowacje sił zbrojnych w latach pięćdziesiątych, przyczyniając się tym znacznie do upadku systemu komunistycznego nad Dunajem.

Pál Germuska (ur. 1971) – doktor historii, sekretarz Instytutu Rewolucji Węgierskiej 1956 r. (1956-os Intézet Közalapítvány), zajmuje się historią miast socjalistycznych i węgierskiego przemysłu zbrojeniowego po 1945 r. Jest autorem m.in.: *Indusztria bővöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok* [Zafascynowanie przemysłem. Polityka rozwoju i miasta socjalistyczne], Budapeszt 2004, s. 240; *Between Theory and Practice: Planning Socialist Cities in Hungary* [Pomiędzy teorią a praktyką: planowanie miast socjalistycznych na Węgrzech] [w]: *Urban Machinery: Inside Modern European Cities, 1850–2000*. [Maszyna miejska: Współczesne miasta europejskie, 1850–2000], red. T. Misa, M. Hård, MIT Press 2008, s. 233–255; *Military-economic Planning in Socialist Hungary. The History of the General Organisational Department of the National Planning Office, 1948–1971* [Planowanie militarnogospodarcze w socjalistycznej Republice Węgierskiej. Historia Generalnego Departamentu Organizacyjnego Krajowego Biura Planistycznego 1948–1971], „Europe-Asia Studies” 2008, t. 60, nr 5, s. 813–834.

Military and Defence Expenses in Hungary between 1949–1979

The study presents the development of the military and defence expenses during the period of 1949 to 1979, based on so far unknown, formerly top secret

sources. It describes the decisional mechanisms, the party and state organisations having the competence to determine the mentioned expense, as well as the international circumstances and internal events influencing the volume of the military expense. From 1949 till 1956 a dual budgetary system was in application in Hungary as well: beside the official, public budget existed a secret budget containing the military expense and state dotations to be dissimulated. Concerning the military expenditure, as from 1956 another hiding technique was also in use: the budget line of the Ministry of Defence contained exclusively the operational costs, while the cost of investments and weapon acquisitions was placed among the items of the national economy investments and the trade expenditure.